

УДК 336.77

В. П. Пантелєєв,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та кредиту
Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

М. С. Микова,
аспірант Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ БАНКІВ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються основні передумови, проблеми створення та механізм функціонування інвестиційних банків в Україні.

Ключові слова: інвестиційні банки, фінансові інструменти, спеціальні економічні нормативи, кредитні деривативи.

В. П. Пантелеєв, М. С. Микова
МЕХАНИЗМ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ИНВЕСТИЦИОННЫХ БАНКОВ В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются основные предпосылки, проблемы создания и механизм функционирования инвестиционных банков в Украине.

Ключевые слова: инвестиционные банки, финансовые инструменты, специальные экономические нормативы, кредитные деривативы.

V. P. Panteleev, M. S. Mykova
THE MECHANISM OF INVESTMENT BANKS
FUNCTIONING IN UKRAINE

The article is devoted to the research of the basic preconditions, problems of creation and the mechanism of functioning of investment banks in Ukraine.

Key words: investment banks, financial tools, special economic specifications, credit derivatives.

Постановка проблеми. Модернізація виробничих потужностей вітчизняних підприємств неможлива без поновлення банківського інвестиційного кредитування юридичних осіб. Сьогодні банки більшою мірою зацікавлені у кредитуванні обігового капіталу, оскільки джерелом його повернення є погашення дебіторської заборгованості або реалізація товарів, а не майбутній прибуток підприємства. Існування групи інвестиційних банків у вітчизняній економіці сприятиме появі на ринку єдиного спеціалізованого кредитора інвестиційних проектів юридичних осіб, забезпечить інноваційний розвиток економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування інвестиційних банків в Україні досліджували: І. Гуцал, А. Тимків, А. М. Мороз, А. А. Пересада, М. І. Савлук, Б. Л. Луців та ін. Однак у часи динамічних змін кон'юнктури на основних фінансових ринках, періодичності й специфічності фінансових криз ця тема потребує подальшого вивчення і узагальнення.

Мета статті – дослідження основних аспектів функціонування інвестиційних банків в Україні.

Основні результати дослідження. Протягом 2004–2006 рр. в Україні були сформовані деякі передумови для формування дворівневої моделі іпотечного ринку:

1. Уряд ухвалив Концепцію створення національної системи іпотечного кредитування. Основна мета Концепції – формування ефективних ринкових механізмів залучення довгострокових фінансових ресурсів у фінансово-кредитну сферу й забезпечення функціонування на цій основі ринку довгострокового іпотечного кредитування із застосуванням сучасної ринкової інфраструктури та фінансових інструментів, що дають змогу поступово знизити вартість іпотечних кредитів для населення і суб'єктів господарювання та збільшити строки кредитування [1].

2. З метою рефінансування іпотечних кредитів за рахунок коштів, отриманих від розміщення цінних паперів, створено іпотечну установу другого рівня – Державну іпотечну установу.

Водночас, до сьогодні в Україні було здійснено лише два випуски звичайних іпотечних облігацій банківськими установами (Укргазбанком та банком Хрещатик на загальну суму 120 млн. грн.) і Державною іпотечною установою на суму 200 млн. грн. Особливістю емісій став значний

попит на них навіть у період економічної кризи, що свідчить про перспективність цього джерела розширення ресурсної бази банківських установ для здійснення інвестиційного кредитування юридичних осіб.

У контексті світової фінансово-економічної кризи роль інвестиційних банків у процесі банківського інвестиційного кредитування юридичних осіб потребує переосмислення. Зазначимо, що кредитування ринку нерухомості США у 2002–2005 рр. мало рівень підвищеної ризиковості, оскільки:

- за оцінками експертів, приблизно 45% осіб, які отримували житло у кредит, не мали коштів для початкового внеску;
- при кредитуванні банки нехтували ненадійною кредитною історією позичальників;
- відбувалося недостатнє покриття кредиту заставою;
- кредитування здійснювалося без урахування можливого падіння доходів позичальника;
- застосовувалися різноманітні ризикові схеми кредитування.

Тому, коли через зростання рівня інфляції Федеральна резервна система США збільшила ставки за кредитом на 1% (до 5,25%), 40% боржників виявилися нездатними розрахуватися за своїми боргами, що викликало колапс у фінансовому секторі країни. І. С. Гуцал та А. О. Тимків виділяють декілька найвагоміших причин фатальних наслідків іпотечної кризи у США для цього типу банків [2]:

- інвестиційні банки мали більшу частку запозичених коштів порівняно з фінансово-кредитними установами інших типів, що значно підвищувало ризики втрати платоспроможності;
- брак диверсифікації активів;
- відсутність стабільних доходів;
- надмірна концентрація діяльності у секторі високоризикових іпотечних цінних паперів.

У той же час, у Європі прикладом стабільного інвестиційного банку є німецький *Deutsche Bank*. Він має своєрідну управлінську структуру (регіональні, функціональні та профільні виконавчі комітети), яка є запорукою успішного інвестиційного бізнесу. До складу функціональних комітетів входять інвестиційні комітети, які патронують роботу банківської групи як стратегічний інвестор, бе-

ручи участь в остаточному прийнятті рішень щодо структури портфеля стратегічних інвестицій банку. Функціональні комітети патронують виключно загальні питання роботи інфраструктури й управління фінансовими потоками банку. Профільні комітети перебувають під подвійним управлінням через голів власне профільних і регіональних комітетів. Така модель дає змогу профільним комітетам займатися розвитком стратегії інвестиційного бізнесу, а регіональним комітетам – упроваджувати ці стратегії на ринку [2].

Автори пропонують при створенні інвестиційних банків в Україні застосувати схему відбору інвестиційних проєктів, що передують прийняттю рішень стосовно доцільності здійснення активних операцій (рис. 1).

Рис. Схема відбору інвестиційних проєктів, що передують прийняттю рішень про доцільність здійснення активних операцій
Джерело: Побудовано авторами самостійно

В Україні існують законодавчі передумови виділення групи інвестиційних банків: згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність», банки можуть функціонувати як універсальні та спеціалізовані (ощадні, інвестиційні, розрахункові (клірингові)). Банк набуває статусу спеціалізованого в тому разі, якщо більш як 50% його активів – активи одного типу [3].

Серед специфічних умов функціонування інвестиційних банків автор вважає за доцільне встановити такі параметри:

1. Форма власності – державна або змішана (власник – держава та іноземний або вітчизняний інвестор). Така структура власності дасть змогу ефективно контролювати бюджетні кошти, а перспектива розподілу інвестиційних ризиків із державою збільшить привабливість подібної банківської установи як об'єкта інвестування з боку власників капіталу.

2. Ресурсна база – довгострокові ресурси (3 роки та більше) юридичних та фізичних осіб, у тому числі грошові кошти на депозитних рахунках у банку; кошти від розміщення довгострокових облігацій серед інших банків, зокрема як залік резервних вимог НБУ; кошти від розміщення довгострокових облігацій власної емісії в НБУ за рахунок золотовалютних резервів; розповсюдження довгострокових облігацій власної емісії серед юридичних і фізичних осіб, на міжнародних фондових біржах тощо; іноземні інвестиції банківських та інших фінансових інститутів, міжнародних організацій.

3. Канал рефінансування – облік комерційних векселів юридичних осіб у НБУ, інвестиційним банкам повинен бути наданий статус першочергового отримувача рефінансування за рахунок готівкової емісії, яка використовується винятково з метою вексельного обліку. Таке рефінансу-

вання повинне обумовити ліквідність інвестиційних банків і бути єдиним джерелом короткострокових ресурсів.

4. Сфера діяльності – кредитування на конкурсній основі інвестиційних проєктів юридичних осіб, іпотечне кредитування фізичних осіб за умови створення фонду фінансування будівництва підприємством-забудовником у цьому банку. Діяльність інвестиційних банків має узгоджуватися із загальнодержавними та регіональними програмами, а їх активи – максимально покриті гарантіями державних і місцевих органів влади.

5. Обмеження – споживче кредитування, кредитування юридичних осіб на поточні потреби (окрім обліку векселів), короткострокове інвестиційне кредитування юридичних осіб (повинно здійснюватися іншими банками банківської системи України другого рівня), операції з державними цінними паперами, спекулятивні валютні операції.

Оскільки спеціалізованим банкам притаманна дещо відмінна специфіка функціонування, аніж універсальним банкам, автор пропонує встановити для інвестиційних банків спеціальні значення економічних нормативів та передбачити ці умови в Інструкції «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» №368 [4].

H1 – Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку, який на законодавчому рівні визначено в сумі 120 млн. грн. [4]. До інвестиційних банків слід застосовувати підвищене нормативне значення цього показника. Станом на 2011 р. норматив H1 для інвестиційних банків має бути визначеним у мінімальному розмірі 240 млн. грн.

H2 – Норматив адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності), що обчислюється як співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями та на суму забезпечення кредиту і зважених за ступенем кредитного ризику. У цьому випадку градація активів банку за ступенем ризику повинна бути дещо відмінною від зазначеної в Інструкції «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» №368 [4]. Із груп активів, зважених за ступенем ризику, через обмеження діапазону операцій інвестиційних банків, мають бути вилучені: боргові цінні папери органів державної влади, НБУ та доходи за ними у портфелі банку на продаж і в портфелі банку до погашення, валюта та банківські метали до отримання, куплені з метою спекулятивного перепродажу, короткострокові депозити в інших банках, короткострокові кредити юридичним і фізичним особам, органам державної влади, кредити фізичним особам (окрім іпотечних) тощо.

Норматив H3 устанавлює мінімальний коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів, нормативне – не менше ніж 9%. У площині ризику втрати пасивів ризик втрати залучених ресурсів інвестиційного банку не повинен перевищувати ризик втрати власного капіталу. Зважаючи на сталу ресурсну базу, автор вважає за доцільне збільшити цей норматив для інвестиційних банків до 18%.

Вимоги до ліквідності інвестиційних банків є дещо інші, ніж для решти банківських установ: зобов'язання інвестиційних банків полягають не в негайному задоволенні потреб вкладників – фізичних та юридичних осіб, а у своєчасному виділенні траншів у межах ліміту кредитування. Тому три нормативи ліквідності (короткострокова, поточна та миттєва), передбачені Інструкцією «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» №368 для інвестиційних банків, повинні бути визнані нечинними. Для контролю ліквідності цієї групи банків має застосовуватися норматив довгострокової ліквідності (співвідношення між активами та зобов'язаннями строком від 1 року).

Нормативи максимального розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих одному інсайдеру (H9), та максимального сукупного розміру кредитів, гарантій і поручи-

тельств, наданих інсайдерам (Н10), повинні обмежувати кредитування інсайдерів узагалі, тобто їхнє значення має встановлюватися на рівні 0.

Н7 та Н8 – нормативи максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (співвідношення суми всіх вимог банку до контрагента [або групи пов'язаних контрагентів], до регулятивного капіталу банку) і великих кредитних ризиків (співвідношення суми всіх великих кредитних ризиків, наданих банком щодо всіх контрагентів або груп пов'язаних контрагентів до регулятивного капіталу банку), встановлюється на рівні 25% та 10% регулятивного капіталу банку відповідно. Оскільки різниця між власними і залученими коштами інвестиційного банку не є такою вагомою, як різниця між депозитами та кредитами інших банків другого рівня банківської системи України, пропонується за розрахункову базу цих нормативів брати загальну вартість пасивів.

Особливістю функціонування інвестиційних банків є активне використання деривативів, що зокрема спричинено намаганням зосередити кредитні вкладення в найперспективнішому кластері реального сектору економіки, що дозволяє отримати максимальний прибуток від такої концентрації кредитних вкладень (регіональні, галузеві, на групу пов'язаних позичальників) і уникнення ризиків, які є неминучими за подібної концентрації. Вирішення цієї дилеми залежить від наявності контрагента, який буде готовий за певну плату прийняти на себе цей ризик тоді, коли сам актив зберігатиметься на балансі банку. За умов нерозвиненості фондового ринку таким контрагентом може стати уповноважена державна організація в рамках проекту державної підтримки регіонів і пріоритетних галузей економіки. Сутність *кредитних деривативів* розуміють як двосторонній фінансовий контракт між продавцем кредитного ризику та покупцем, у якому вони домовляються обмінювати передбачений або розрахунковий грошовий потік у разі настання кредитної події (банкрутство, зниження кредитного рейтингу позичальника чи ринкової ціни активу тощо) в майбутньому періоді за певну плату [5].

Історичний початок використання деривативів датується 1970-ми рр., коли внаслідок економічної кризи стала низка банківських банкрутств і банки почали масштабний розпродаж кредитів та інших боргових зобов'язань. Завдяки цій операції банк має змогу цілком або частково повернути кошти, які були спрямовані на кредитування. Головна визначальна риса кредитних деривативів порівняно з іншими механізмами управління кредитним ризиком (застава, порука тощо) – можливість відокремити кредитний ризик від фінансового активу, з яким він пов'язаний. Саме можливість передавання ризику через дериватив, на думку О. Дзюбляка, робить його схожим на похідні фінансові інструменти, які є основою його використання. Відмінність деривативів полягає в тому, що вони спрямовані на хеджування ризику, а інші похідні фінансові інструменти фокусуються на ринкових чинниках ризику (рівень цін, курси валют, процентні ставки). Серед найпоширеніших типів кредитних деривативів варто виділити [5]:

- кредитний дефолтний своп – фінансовий контракт, за яким одна сторона (покупець кредитного захисту) проводить періодичні виплати іншій стороні (продавцеві кредитного захисту) в обмін на платіж, обумовлений настанням кредитної події за вказаним активом;
- своп на сукупний дохід – фінансова угода, за якою всі доходи, що надходять за певним активом протягом обумовленого терміну, обмінюються на інші періодичні виплати. Покупець кредитного захисту зобов'язується проводити періодичні виплати в розмірі, що дорівнює загальній прибутковості за вказаним активом, продавець кредитного захисту – виконувати зобов'язання по виплатах за цим активом за наперед визначеною процентною ставкою. Отже, за таким контрактом увесь дохід від володіння активом обмінюється на інший фінансовий потік, продавець захисту повністю бере на себе ризик за застрахованим активом. Покупець залишає актив на своєму балансі, але всі платежі за ним на-

правляються продавцеві захисту, який, своєю чергою, виплачує контрагентові дохід за плаваючою процентною ставкою;

- «пакетні» («корзинні») свопи – певний вид кредитних деривативів, за яким покупець (банк) купує захист цілого пакету запозичень, а продавець захисту зобов'язується покрити збиток, який виникає внаслідок першого дефолту в групі застрахованих активів, після чого страховий захист є недійсним і за новими дефолтами продавець відповідальності не несе;
- кредитні ноти – середньострокові цінні папери із плаваючою процентною ставкою, забезпечені виплатами за кредитами або іншими цінними паперами; тобто, це цінні папери, які банк-емітент випускає паралельно із наданням кредиту своєму позичальникові. Розрахунок емітента за кредитними нотами проходить у міру погашення кредиту позичальником.

Висновки. Таким чином, сьогодні основною перешкодою налагодження механізмів інвестиційного банківського бізнесу як запоруки розвитку реального сектору економіки є:

- група чинників, пов'язаних із закритістю та непрозорістю діяльності позичальників;
- націленість менеджменту банків на управління кредитним портфелем на рівні окремих позичок (великих кредитів деяким позичальникам та групам пов'язаних позичальників), а не на рівні управління ризиком сукупності наданих позичок;
- низький рівень інфраструктури фінансового ринку (компаній із управління активами, бюро кредитних історій, страховальників фінансових ризиків тощо);
- нерозвиненість фондового ринку;
- неврегульованість на законодавчому рівні особливостей функціонування інвестиційних банків та правового статусу похідних фінансових інструментів (жоден із їх різновидів законодавчо не визначений державою);
- особливості розподілу державних коштів і запозичень на рівні бюджетів та позабюджетних фондів;
- недостатня державна підтримка інвестицій та інновацій.

Основою механізму функціонування інвестиційних банків має стати створення нормативного підґрунтя (встановлення спеціальних значень економічних нормативів та законодавчих обмежень щодо переліку банківських операцій; набуття групою інвестиційних банків статусу першочергового тримувача рефінансування НБУ тощо). Ініціатором утворення та одним із власників (єдиним власником) фінансово-кредитних установ подібного типу повинна стати держава.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі:

- вивчення механізму та наслідків застосування основних фінансових інструментів;
- розробка комфортних умов функціонування інвестиційних банків;
- розробка ефективного механізму регулювання діяльності інвестиційних банків тощо.

Література

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції створення національної системи іпотечного кредитування» від 10.08.2004 р. № 559 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/_doc2.nsf/link1/KR040559.html
2. Гуцал І. Проблеми і перспективи функціонування інвестиційних банків / І. Гуцал, А. Тимків // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 78–87.
3. Закон України «Про банки і банківську діяльність»: станом на 01.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>
4. Інструкція «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні»: станом на 23.01.2011 р. № 368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1028_722_0
5. Дзюбляк О. Управління кредитним процесом комерційних банків у контексті мінімізації кредитного ризику із використанням новітніх фінансових інструментів / О. Дзюбляк // Світ фінансів. – 2009. – № 2(19). – С. 7–16.
6. Пересада А. А. Інвестиційне кредитування : навч. посіб. / А. А. Пересада, Т. В. Майорова. – К. : КНЕУ, 2002. – 271 с.

Стаття надійшла до редакції 16 червня 2011 року